

Olcay Taşı

Cumhuriyet aydınlanmasında bir köşe taşı

TERCÜME BÜROSU

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
TÜRK YAZIN HAYATINDA TERCÜME.....	15
1923-1946 YILLARI ARASINDA KÜLTÜR POLİTİKALARI	26
“RÖTUŞ DÖNEMİ”	52
40’LI YILLAR	57
Dönemin aydınına ekmek çaldıran yıllar	60
HASAN ÂLİ YÜCEL.....	67
Hasan Âli Yücel Kimdir?	68
Türk Devrim Okulunda Yetişen Eğitimci	69
Türk Kültürünün Kılcal Damarları Oluşturulur	72
Komünist Faaliyetleri Destekleyen Eski Milli Eğitim Bakanı	79
Türkiye Rönesans’a gidiyor, bu iş Yahudisiz olmaz	81
HÜMANİZM	83
Nev Yahudilik	84
Bilime Hizmet.....	87
BİRİNCİ TÜRK NEŞRİYAT KONGRESİ.....	92
Kongre’nin açılışı	102
Tercüme Encümeni.....	104
1. LİSTE	108
2. LİSTE	109
3. LİSTE	109
BÜRONUN AYDINLARI.....	110

TERCÜME BÜROSU.....	116
Tercüme Dergisi.....	122
Tercümenin niteliği ve yöntemi üzerine tartışmalar.....	130
Tenkitler.....	132
Edebiyatımızda bir Rönesans.....	136
Ecnebi mecmualar.....	143
Vesikalar.....	143
Tercüme edilecek parçalar.....	143
Haberler.....	144
İktibaslar ve toplamalar.....	144
Yeni kitaplar.....	147
7. yıla girerken.....	147
Yeni görüşler.....	147
Klasikler arasında.....	148
Yurttta tercüme.....	148
Dil Devrimi ve Tercüme Dergisi.....	148
Tercüme dergisine son bir bakış.....	152
Tercüme Bürosu ve Köy Enstitüleri.....	162
Tercüme Bürosu ve Devlet Radyosu.....	169
Tercüme Bürosu ve Halkevleri.....	171
SONUÇ	173
EK-1.....	178
EK-2.....	186

Sol omzumdaki güneşim, eşim Gülşah'a

Türk Devrimi (Kemalizm), Batı kültürünün kendi kişiliği içinde eritilip yeniden değerlendirilişi, bu kültürün kendi benliğinin bir parçası olarak dönüştürülmesidir. Diğer deyişle; bir uygarlık sıçrayışıdır. Kemalizm'in tarihsel gelişimini incelemek isterseniz, Jön Türk'ten günümüze uzanan bir sürece projeksiyon tutmak gerekir. Türk Devrimi'nin eylemsel olarak hayata geçişinin, olgunlaşma sürecinin, lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatta olduğu, 1938 yılına kadar olduğu bir gerçektir; fakat Türk Devrimi'nin gelişim sürecinin 1938 yılında bittiğini söylemek ise doğru olmaz. Ancak 1938 sonrasını konuşmadan önce, Kemalizm'in bu tarihe kadar gelişimine kısaca göz atalım:

Kemalizm, öncelikle Millî Mücadele'nin ardından bir Doğu toplumunun Batı egemenliğine karşı dik duruşudur. Tarihin ilk antiemperyalist başkaldırışıdır. Lozan Antlaşması ise bunun nişanesidir. Öncelikle "Muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmak" hedefi, tam bağımsızlık ülküsü ve altı ilkesi (Laiklik, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devletçilik, Halkçılık, Devrimcilik) bu düşünce sisteminin sacayaklarıdır. "İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz", devrimin en veciz söylemidir. Devrimin bu veciz söylemine açıklama getirmek gerekebilir; çünkü yanlış anlaşıldığını düşünmekteyim. 1920'lerin Türkiye'sinde henüz geleneksel bir toplumun sınıfsal yapısı sürmektedir, dolayısıyla çağdaş bir toplumun sınıfsal yapısının ortaya çıkmadığını söylemeliyiz. Bu söylem ile geleneksel toplum yapısı hedef alınmış; ama ne bir sosyalizm ne de bir kapitalizm çağrısı yapılmıştır, ortaya çıkabilecek olan sınıfsal çelişkileri de dayanışmacı bir eğilimle ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Kemalizm'in yukarıda saydığımız üç sacayağı üzerinde yükseldiği kabul görmüş olsa da bir doktrin hareketi olarak doğmaması nedeniyle, tarih boyunca birçok

yoruma maruz kalmıştır. Herhâlde bu durumla ilgili en iyi açıklamayı, *Nutuk*'ta Atatürk dile getirmiştir:

“Milletin maddi, manevi gelişimi ve kendini yenilemesi yolunda, yapılan işler ve icraatla, kuramların önüne geçmeyi uygun gördük.”

Kemalizm'in doktrini yoktur; Atatürk'ün de söylediği gibi işler ve icraat; yani eylem ve düşünce, iç içe olmuştur. Düşünce, eylem ile hayat bulmuş, eylem ise düşüncenin kaynağından çıkmıştır. Kemalizm, sürekli bir eylem sürecinde düşünmektir. Şunu iyi bilmek lazım ki; Atatürk devrimleri, muasır medeniyetler seviyesini aşmak için bir başlangıçtır. Devrimi daha ileri taşıma görevi ise gençlere yüklenmiştir. Gençler, sürekli eylem içerisinde düşünce üreterek, bilim üreterek; bir başka deyişle bilimi kılavuz edinerek devrimi ileriye taşımıştır.

Kemalizm'in pragmatik, ampirik ve dinamik yapısı, bizi zaman içinde birçok tanımı ile karşı karşıya bırakmıştır. Kemalizm'in bu yoruma açık durumu, bu düşünce sisteminin dezavantajı olmuştur, öyle ki 90'lı yıllarda Siyasal İslam'ın en güçlü ismi olan Necmettin Erbakan, “Atatürk yaşasaydı mutlaka Refahçı olurdu.” diyebilmiştir. Ayrıca devrim, geniş dönüş sürecine oldukça hızlı girmiştir. 1946 yılı itibarıyla “Çok Partili Sistem”in getirdiği popülist politikalar sonucunda devrim kültüründen ve ruhundan ödün verilmeye başlanmıştır. Öncelikle 1938 yılında liderini kaybettikten sonra ilk fiskeyi yiyen devrim, neden 1946 yılı gibi oldukça erken bir dönemde ciddi anlamda mevzi kaybetmeye başlamıştır? Bu sorunun cevabını, 1938 yılı öncesinde aramak doğru olacaktır. Devrim, kendisine gelecek tehlikeyi sadece eski feodal toplumda gücü elinde tutan, güç odakları olan hilafet ve saltanat yanlılarından beklemiştir. Hâlbuki devrim açısından bir başka tehlike, sınıfsal ve ekonomik temellerdir. Devrimin teorik analizi yeterli değildir. Zaten devrimin yaşayabileceği tehlikelerin çerçevesini doğru çizecek bir kadro zaafı da bulunmaktaydı. Kadronun yetiştiği entelektüel ortamın sığılığı, devrimci geleneğin zayıf kalmasına neden olmuştur. Kadro, devrimci duygularını öğreti düzeyine geçirememiştir; böylece devrim günümüzde büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır: Karşı devrim tarafından yok

edilmek. Yalnız yukarıda ben de söyledim, Kemalizm'in bir doktrini yoktur; hatta herkesin aklına Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan okuduğumuz şu meşhur anekdot gelecektir:

"Bir gün Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerini gözden geçiriyordu. O sırada ukalalık edip demiştim ki:

'Paşam, bu her bakımdan bir inkılap partisidir. İnkılap partisi ise bir ideolojiye, bir doktrine dayanmaksızın yürüyemez.'

Yüzüme bir masumun yüzüne bakar gibi bakmış ve gülümseyerek, 'O zaman donar kalırız' demişti."

Bu anekdottan yola çıkarak, Atatürk'ün kendi siyasi hareketine ideolojik bir çerçeve çizme konusunda olumsuz bir tutum sergilediği düşünülmüştür. Peki, zamanla değişen şartlar sonucunda, Atatürk'ün bazı konular hakkında düşünceleri hiç mi değişmemiştir? Örneğin, 1937 yılının Meclis açış konuşmasına göz atığımızda, Atatürk, vekillere şöyle seslenme gereği hissetmiştir:

"...ülkenin büyük kalkınma savaşının ve yeni yapısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak, işte bu önemli ilkeleri en kısa sürede sağlamak, Kültür Bakanlığının üzerine aldığı büyük ve ağır görevler arasındadır."

1937 yılındaki bu konuşma, Atatürk'ün yaptığı son Meclis konuşması değildir belki; ama bu konuşmanın ardından bir yıl sonra hayatını kaybedecek olan Atatürk'ün bir sonraki konuşması, hastalığından dolayı oldukça kısa olacaktır. Ayrıca, bu bir yıllık süre içinde Hatay meselesi ve hastalığı dışında başka bir şey ile uğraşmış olmadığını da düşünürsek, bu konuşmanın önemi daha da belirtmiş oluruz, diye düşünmekteyim. Zaten tam bu yıllarda öğretiyi kurmak için çaba gösteren birçok aydın, Kemalizm üzerine kitaplar yayınlıyacaktır: Tekin Alp'in *Kemalizm* adlı eseri (1936), Recep Peker'in *İnkılap Dersleri Notları* (1935), Saffet Engin'in üç ciltlik *Kemalizm İnkılabının Prensipleri* (1938-1939)...

Bu ideoloji konusunda bir başka altını çizmek istediğim noktada da bence Atatürk'ün aşağıdaki konuşmasının biraz da yanlış değerlendirilmesidir:

"Ben manevi miras olarak hiçbir nass-ı katı, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi

mirasım, bilim ve akıldır. Benden sonrakiler, bizim aşmak zorunda olduğumuz çetin ve köklü güçlükler önünde, belki amaçlara tamamen eremediğimizi, fakat asla ödün vermediğimizi, akıl ve bilimi rehber edindiğimizi onaylayacaklardır. Zaman hızla dönüyor, milletlerin, toplumların, bireylerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmek olur. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra, beni benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve bilimin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar.”¹

Atatürk’ten yaptığım bu alıntıda topyekûn bir ideoloji karşıtlığı yoktur, Atatürk burada, özellikle uzak durulmasını istediği olgunun “dogmatizm” olduğunu belirtmek istemiştir; dolayısıyla 1930’ların ikinci yarısında Türk Devrimi’nde ideolojik bir zemin arayışı oluşmuştur. 1938 yılında Atatürk’ün kaybı bu arayışı durdurmamıştır; lakin devrimsel atılımdan rahatsız olan burjuvazi de pusu da beklemektedir, fakat henüz kendi ayakları üzerinde durabilecek kadar da palazlanmamıştır. Burjuvazinin henüz söz sahibi olacak kadar gücünün olmaması devrim kadrosu için bir avantajdır. Kadro, liderini kaybetmesine rağmen hızlı bir şekilde toparlanmış ve ideolojik bir zemin arayışına girişmiştir; çünkü devrim henüz son sözünü söylememiştir. Diğer bir deyişle, kahramanlar devri sona ermemiştir. İkinci adamın (İsmet İnönü) sorumluluğu; “Başlanan devrimleri devam ettirmek ve onları ikmal etmek”tir.² 1938 sonrası ideolojik zemin arayışının önemli odaklarından biri de Tercüme Bürosu olacaktır. Tercüme Bürosu, kurulacağı 1940 yılı itibariyle Batı kökenli eserleri ve Yunan-Latin klasiklerini dilimize tercüme etmesiyle oluşturacağı “kültür repertuarı” ile Türk Devrimi’ni yeni bir uygarlığa geçiş ve Batı uygarlığını benimseyerek yeni bir düşünsel, ahlaksal ve estetik bilinç elde etme çabasının odak noktalarından birini oluşturacaktı.

1 Hamdullah Suphi Tanrıöver’den naklen, Cemal Kutay, *Mustafa Kemal’in Ufuktaki Manevi Mirasçısı ile Sohbet*, s. 2-3; İsmet Giritli, *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, s. 13

2 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 7. Basım, 1999, s. 46

Sonuçta Türk Devrimi'nin, sadece toplumsal ve siyasal bir yenilik hareketi olmadığını, yeni bir uygarlığa geçiş denemesi olduğunu, skolastik zihin yapısını yıkma çabası olduğunu ve Batı uygarlığını benimseyerek yeni bir düşünsel, ahlaksal ve estetik bilinç elde etme çabası olduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca Atatürk'ün yukarıda alıntı yaptığım (1937 yılında Meclis açış konuşması) konuşmasında bir noktaya daha dikkat çekmek istiyorum: "...ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak, kişi ve kurumları yaratmak, işte bu önemli ilkeleri en kısa sürede sağlamak..." görevi Kültür Bakanlığının¹ sorumluluğuna verilmektedir. 1938 yılında Kültür Bakanlığına getirilen Hasan Âli Yücel de "Devrimi ikmal etme", Kemalist öğretiyi kurma çabasında olan devrim kadrosunun önemli eğitimcilerinden biriydi. Yücel'in önderliğinde kurulacak Tercüme Bürosu ise devrimi tamamlama görevini üstlenen önemli kurumlardan biri olmuştur. Yücel'in bakanlığı sırasında bu görevi üstlenen başka önemli kurumlar da kurulmuştur. İlerleyen bölümlerde bu kurumlardan da bahsedilecektir.

Hasan Âli Yücel, devrimin amacı olan, Türk toplumunu, çağdaş medeniyetler seviyesi üzerine çıkarma hedefine ulaşmak için, Orta Çağ düşüncesinin kültür düzeyinin reddedilmesi, geleneksel olarak adlandırılan dogmatik değerlerin yeniden şekillendirilmesi gerektiğini biliyordu; hatta gelenekçi ve dogmacı zihin yapısını yıkmak amacını gerçekleştirecek yegâne gücün, "hümanist" düşünce olduğunu da biliyordu. Yücel, Türk insanına yeni bir Batılı kişilik kazandırmak amacındaydı; iyi biliyordu ki bir kere Batı'ya özgü düşünsel, ahlaksal ve estetik biçimlenme ele geçirilmi mi, devrimden geri dönüş olmasının imkânı yoktu.

Bu yüzden bakanlığı sırasında "hümanist" düşünce yapısını inşa etmek amacıyla eğitim ve kültür kurumlarını kurma çabası içerisinde olmuştur. İleriki bölümlerde hem bu kurumlar üzerinde hem de dönemin hümanist anlayışı üzerinde durulacaktır.

1 Kitabı okurken Milli Eğitim Bakanlığını farklı isimlerle andığımı göreceksiniz, bunun nedeni; Bakanlığın adının 1923-1935 yılları arasında "Maarif Vekâleti", 1935-1941 yılları arasında "Kültür Bakanlığı", 1941-1946 yılları arasında "Maarif Vekilliği", 1946-1950 yılları arasında ise Milli Eğitim Bakanlığı olarak kullanılmasıdır.

Yalnız unutmamak gerekir ki, bu çalışmanın odağında, 40'lı yıllarda Kemalizm'e ivme kazandıran Tercüme Bürosu olacaktır; yalnız Tercüme Bürosu 1966 yılında kapanmıştır, ben ise daha çok 1940-1946 arasına odaklanacağım; çünkü Büro 1946 yılına kadar başardıkları ile devrimi harlamış ve önemli bir aydınlanma odağı oluşturmuş olmasına rağmen, 1946 yılında Yücel'in bakanlıktan istifası sonrası hedefinden uzaklaşacaktır. 1946 yılında yaşanacaklar, Türk Devrimi adına da bir kırılma noktası oluşturacaktır; ilerleyen sayfalarda bu konulara değinilecektir. Ayrıca anlatılan bu Büronun nezdinde bir kuşağın, 40 kuşağının hikâyesi de olacaktır. 40 kuşağı; bir diğer adıyla "Atatürk Kuşağı" Devrim'in yetiştirdiği ilk nesil olması suretiyle devrimin dinamizmine ve devingenliğine sahip bir nesildir, bu durum onları önemli kılmaktadır; ayrıca 40'lı yıllar hâlâ birçok yanılla alaca karanlıktadır. Amacım karanlığın yırtılmasına küçük de olsa bir katkı sağlamaktır.

Dönemin büyük şairi Oktay Rifat'ın da dediği gibi:

"Buraları rüzgâr, buraları yağmur,

Sol omzuna güneşi asmadan gelme."

Bu kitap, sol omzuna güneşi asanların öyküsüdür.

TÜRK YAZIN HAYATINDA TERCÜME

Tercüme,¹ geniş anlamıyla bir kültür ürününün, başka bir kültürün hizmetine sunulmasıdır. Tercüme, bütün çağların kendisinden sonra gelen çağlara gönderdiği bir elçidir; tabii ki yaşanan çağ içinde de farklı kültürleri ve toplumları birbirine yaklaştıran bir köprü, bir iletişim aracıdır. Evrensel bilgi alışverişi, tercüme yoluyla sağlanır.

Tercüme uygarlığın yapı taşlarından; tercümenin tarihini incelediğimizde arkeolojik bulgular, Yakındoğu'da MÖ 2000'lerden beri süregelen bir tercüme geleneği olduğunu göstermektedir. Suriye'nin kuzeyinde bulunan Ebla tabletleri, en eski tercüme örnekleri olarak kabul edilmektedir. "Yazın ve felsefe yapıtlarının tercümesi söz konusu olduğunda ise başlangıç noktası olarak MÖ 6. yüzyıldan 3. yüzyıla dek etkin olan İskenderiye Okulu karşımıza çıkmaktadır."² Tercümenin tarihte bu kadar erken doğuşunu en önemli nedeni, Antik Yunan'ın kendisinden önceki

1 Bu eserde "çeviri" sözcüğü yerine özellikle "tercüme" sözcüğünü tercih ettim. Bunun birinci sebebi, Büronun adında da "tercüme" sözcüğünün yer almasıdır. İkinci sebebe gelirsek, *Tercüme* dergisi Dil Devrimi konusunda hassas bir yayın çizgisi takip etmiş, bunun sonucu olarak da birçok sözcüğün Türkçesi tercih edilmiştir. Dergide henüz yeni bir sözcük olmasından dolayı "tercüme" sözcüğünün yerine yer yer "çeviri" sözcüğü kullanılmış; fakat genel itibarıyla "tercüme" sözcüğü kullanılmıştır. Ben de bu konuda hassas davranarak "tercüme" sözcüğünü her fırsatta "çeviri" sözcüğünün yerine kullandım.

2 *Türk Hümanizmin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi*, Burcu Korucu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 10